

דתישבו

פרשת תרומה, תשע"ח, מספר 1258

מהיכן נאספו חומרי הגלם למשכן?

יוסף פריאל

ג. אבנים ומתכות אצילות: אבני בניין למזבח, אבני חן לעיטור, זהב, כסף ונחושת להכנת כלים, לצביעתם, ולעיטור בגדים שונים של הכוהנים.

חכמי המדרש היו ערים לחלק מן הבעיות האלה, ומצאנו במדרש התייחסות לשני צרכים: את עורות התחשים הסבירו בכך:

תחש שהיה בימי משה, בריה בפני עצמה היה, ולא הכריעו בה חכמים, אם מין חיה הוא אם מין בהמה הוא, וקראן אחת היתה לו במצחו ולפי שעה נזדמן לו למשה ועשה ממנו משכן ונגנו (בבלי, שבת כח ע"ב).

ואת העצים הסבירו כך:

והבריה התיכון שנים ושלושים אמה היו בו, מהיכן מצאו אותו לשעה? אלא מלמד שהיו מוצנעין עמהם מימות יעקב אבינו. הה"ד וכל אשר נמצא אתו עצי שטים" (שמ' לה:כג) – אשר ימצא אתו אין כתיב כאן אלא אשר נמצא אתו (ב"ר [וילנא] צד:ד).

מדרש זה עורך אי נחת אצל ראב"ע האומר (הפירוש הארוך לשמ' כה:ה):

ויש לתמוה: למה נאמר "אשר נמצא אתו" – לצרכו. ואם אמרנו כן יש לתמוה, למה הוציאו עצי שטים כי מה צורך יש להם? ועוד: הנה המצרים חושבים כי לזבח הם הולכים ואחר כך ישובו, על כן השאלום. ואיך יוציאו קרשים רבים אך כל אחד עשר אמות, גם בריחים והם עברו על מצרים מקום המלוכה, ומה היתה תשובה לשואליהם למה יוליכו עצי שטים והם הולכים לזבח דרך שלשת ימים? והנה לא ידענו: אם קבלה היא ביד אבותינו שממצרים הוציאו – גם אנחנו נסור אל משמעתם, ואם דרך סברא – יש לבקש דרך אחרת!

ואכן, אנו נסלול את דרכנו הפשטנית בעקבות ראב"ע, הממשיך ואומר:

כי היה סמוך אל הר סיני יער עצי שטים... וכרתו כל היער כי עם רב היה ועשו סכות.³

בפרשתנו מפורטים חומרי הגלם שבני ישראל מתבקשים לתרום לצורכי המשכן. מאחר שעם ישראל נמצא במדבר כבר שישה חודשים (מט"ו ניסן ועד י"א בתשרי¹), מתעוררת השאלה, מהיכן היו בידו חומרים אלה? רשימת הצרכים מופיעה בפרק כ"ה:

זֶהב וְכֶסֶף וְנְחֹשֶׁת. וְתַכְלֵת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעִזִּים. וְעֹרֹת אֵילִם מְאֻדָּמִים וְעֹרֹת תְּחָשִׁים וְעִצֵי שִׁטִּים. שָׁמֶן לְמָאֵר בְּשָׂמִים לְשִׁמֹן הַמִּשְׁחָה וְלִקְטָרֶת הַסָּמִים. אַבְנֵי שֹהַם וְאַבְנֵי מְלֵאִים לְאֹפֶד וְלַחֹשֶׁן (כה:ג-ז).

ולהפתעתנו, הכול נתרם, כנאמר בפרק לה:כב-כח:

כָּל נְדִיב לֵב הֵבִיאוּ חֶח וְנָזֶם וְטַבַּעַת וְכוּמָז כָּל כְּלֵי זָהָב וְכָל אִישׁ אֲשֶׁר הֵנִיף תְּנוּפֹת זָהָב לֵה'. וְכָל אִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא אֹתוֹ תַכְלֵת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי וְשֵׁשׁ וְעִזִּים וְעֹרֹת אֵילִם מְאֻדָּמִים וְעֹרֹת תְּחָשִׁים הֵבִיאוּ. כָּל מֵרִים תְּרוּמַת כֶּסֶף וְנְחֹשֶׁת הֵבִיאוּ אֶת תְּרוּמַת ה' וְכָל אֲשֶׁר נִמְצָא אֹתוֹ עִצֵי שִׁטִּים לְכָל מְלֵאכֶת הָעֵבֶדָה הֵבִיאוּ... וְהַנְּשָׂאִים הֵבִיאוּ אֶת אַבְנֵי הַשֹּהַם וְאֶת אַבְנֵי הַמְּלֵאִים לְאֹפֶד וְלַחֹשֶׁן. וְאֶת הַבָּשָׂם וְאֶת הַשָּׁמֶן לְמָאוֹר וְלַשִּׁמֹן הַמִּשְׁחָה וְלִקְטָרֶת הַסָּמִים.

המדרש (תנחומא, תרומה ד) מעצים את השאלה:

"והם הביאו אליו עוד נדבה בבקר בבקר" (לו:ג). מהו "בבקר בבקר"? לשני בקרים הביאו את כל נדבות המשכן, שנשתלחה ברכה בנדבותיהם.

כיצד אם כן איתרו כל כך הרבה חומרי גלם בתנאי מדבר, בתוך יומיים?

אם נחלק לסוגים את צורכי המשכן, נמצא שמדובר בשלושה סוגים עיקריים:

- א. צרכים מן הצומח: עצים, צמחים להפקת צבעים וקטורת, שמן זית למנורה, בשמים, סיבים שונים להכנת בגדי כהונה ויריעות, חיטה למנחות.
- ב. צרכים מן החי: בהמות לקורבנות, עורות לכיסוי המשכן, צמר לבגדי כהונה וליריעות המשכן - התכלת.²

³ אולם ראב"ע בעצמו מציג דעה הפוכה, בפירושו הקצר לשמ' כה:ה, שנכתב באיטליה לפני הפירוש הארוך (בתיארוך חיבוריו של ראב"ע עסקו סלע ופרוידנטל: Shlomo Sela & Gad Freudental, "Abraham Ibn Ezra's Scholarly Writings: A Chronological Listing", *Aleph*, 6 (2006), pp.13-55. "יש אומרים, שמהמדרש כרתום. והנכון בעיני שהוציאו ממצרים, והעד: וכל אשר נמצא אתו עצי שטים" (שמ' לה:כד)). וכנ"ל בפירושו הארוך לשמ' טו:כב: "כי בעבור זה הוציאו עצי שטים ממצרים כאשר אפרש, ולהיות זכר לאלה הסכות שעשו, היה חג הסכות". אולם כפי

* הרב ד"ר יוסף פריאל מלמד תנ"ך וזמר עברי בבית הספר ללימודי יסוד ביהדות, במכללת אורות ובמכללת גבעת ווינגטון.

** המאמר מוקדש לבת המצווה של תהילת ביתי – בתי תהלה.

¹ כך דרכם של חז"ל (תנחומא [ורשא], שמות לא), שלמחרת יום הכיפורים, כשירד משה ולוחות השניים בידו, נצטוו על הקמת המשכן.

² דיון ארוך בשאלת זיהויה ראו בספרו של מ' בורשטיין: התכלת, ירושלים תשנ"ז.

חיזוק לדבריו מביא חזקוני (כה:ה):

"ועצי שטים" – במדבר היו יערים שגדלים בהם אותם עצים הקרויים שטים וכן כתיב "וישב ישראל בשטים" (במ' כה:א).⁴

בפועל, כמה סוגים של עצי שיטה גדלים במדבר,⁵ ואין צורך להחביא עצים במצרים מאתיים שנים כדי לבנות במדבר משכן מעצי שיטים. גם באשר לתחש, ניתן להציע זיהוי ריאלי: תחש מזוהה כ- Dugong שהוא לווייתן צמחוני.⁶ יונק ימי זה נפוץ גם באזור ים סוף, ומשם הביאוהו בני ישראל.

זאת ועוד, בני ישראל יצאו ממצרים ברכוש גדול כפי שהבטיח הקב"ה בברית בין הבתרים,⁷ וכך נאמר:

וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ פְדָבָר מִשֶּׁה וַיִּשְׁאָלוּ מִמִּצְרַיִם כְּלֵי כֶסֶף וְכֵלֵי זָהָב וְשִׁמְלֹת. וְה' נָתַן אֶת חֵן הָעַם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם וַיִּשְׁאָלוּם וַיִּנְצְלוּ אֶת מִצְרַיִם... וְגַם עָרַב רַב עִלָּה אֶתָּם וַצֹּאן וּבְקָר מִקְנֵה כְּבֵד מְאֹד (שם' יב:לה-לח).

מפסוק זה משמע שהיו תכשיטים הן להם והן לנשותיהם, וכך מדייק רמב"ן (שם' לה:כב):

כי יש מהם שהניפו תנופת זהב שבור או במטבע. ואמר "וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן" כי לא נמצאו מאלה רק למקצתם. וחזר ואמר "אשר נמצא אתו עצי שטים" – כי היו יותר מעטים שבידם עצי שטים. ואמר "כל מרים תרומת כסף ונחשת" – כי לרוב האנשים היה כסף ונחשת במטבעות וכלים.

גם ביזת הים – רכושם של המצרים שרדפו אחרי בני ישראל וטבעו בים סוף – לא הייתה מועטה. מלכים נהגו לעטר את מרכבותם מלחמתם באבזרים יקרי ערך,⁸ וסביר להניח שבני ישראל נהנו מכך.⁹

פתרנו את שאלת העצים והתכשיטים, אך מה עם צמחים להפקת צבע, ומה עם סיבי לבוש "שש משזר" (כו:א), ובעיקר, מהיכן בא שמן הזית, שהרי הזית הוא עץ "מפונק" למדיי ואינו צומח במדבריות?¹⁰

שציטטנו בגוף המאמר, לא כך פירש כשהגיע לפרשתנו. וראו גם ציטוט שונה משמו בסוף המאמר; ואין כאן המקום לעסוק בסתירות הפנימיות בדברי ראב"ע.

⁴ אך מדובר במה שאירע שלושים ותשע שנים מאוחר יותר ומאות ק"מ מזרחית יותר – בעבר הירדן המזרחי.

⁵ י' פליקס (עצי בשמים יער ונוי, ירושלים תשנ"ז, עמ' 236–241) רואה את השיטה המלבינה (Acacia albina) כאופציה הסבירה ביותר לזיהוי העץ. יש לציין שהוא מושפע ממסורת חז"ל בעניין. ז' עמר (צמחי המקרא, ירושלים תשע"ב, עמ' 151–152) מציע הצעות נוספות, כדוגמת שיטת הנגב, שיטת הסוכך, שיטה סלילנית ושיטת הנלוס ולא מכריע, אך מסיים בכך שמבחינת הממצא הבוטני-ארכיאולוגי קל יותר לזהות את עצי

השיטים עם השיטה הסלילנית (Acacia Raddiana), הנפוצה יותר במדבריות הדרום ומתאימה יותר לבנייה.

⁶ מ' דור, החי בימי המקרא, המשנה והתלמוד, תל-אביב תשנ"ז, עמ' 58–59.

⁷ "ואחרי כן יצאו ברכוש גדול" (בר' טו:יד).

⁸ תמונה של מרכבה מצרית המעוטרת זהב (מאה י"ד לפנה"ס), מופיעה אצל י' ידן, תורת המלחמה בארצות המקרא, רמת-גן, תשכ"ג, עמ' 169.

⁹ "קרח עשיר גדול היה, תיסברין [=אוצר] של פרעה נגלה לו בין מגדול ובין הים" (ירושלמי, סנהדרין פ"י ה"א).

¹⁰ כך ניכר מתפוצת העץ בארץ. הוא גדל בעיקר בגליל ("מאשר שמנה לחמו" [בר' מט:כ]); בכרמל; לאורך

לעזרתנו יבוא סיפור מכירת יוסף. וַיֵּרְאוּ וְהָיָה אֲרֻחַת יִשְׁמַעְאֵלִים בָּאָה מִגְּלָעָד וַגְּמְלֵיהֶם נִשְׂאִים נִלְאֹת וַצָּרִי וְלֹט הוֹלְכִים לְהוֹרִיד מִצְרַיִמָּה (בר' לז:כה).

לא נכריע כאן בין ארבע-עשרה הדעות המוכרות לי, באשר למקומו של הר סיני,¹¹ אך מסתבר שבני ישראל שיצאו ממצרים הלכו בדרך שאמורה לחבר בין ארץ גושן, לעיר האבות – חברון, שממנה יצא יעקב אבינו רד"ו שנים קודם לכן,¹² והם נתקלו בוודאי בשירות הנושאות נכאת, צרי, לוט ושמן זית. למזלם, זה קרה מהר מן הצפוי, ומשם הושלמו החוסרים של צורכי המשכן. וכך אומר רד"ק (יהו' ה:יא, בהסתמך על הירושלמי, חלה פ"ב ה"א) בסוגיית מזונו של העם בעת שנכנס לארץ עד שהותר לו לאכול מיבול הארץ:

"ויאכלו מעבור הארץ" – מהישן אכלו מצות וקלוי כי החדש היה אסור להם עד הקרבת העומר בששה עשר בניסן ... ומאין היה להם ישן? ממה שהיו תגרי גוים מוכרים להם.

עם כל המוצע כאן, אותו ראב"ע שסלל את דרכנו הפשטנית, מיתרה במקום אחר (בפירוש הארוך לשמ' כט:מב):

"עלת תמיד לדתיתכם" – יעשו ככה בבאם אל ארץ כנען; כי לא הקריבו עולות, רק חמשים יום במדבר סיני; וזהו "עלת תמיד העשיה בהר סיני" (במ' כח:ו) ... ועל דרך הסברא, לא הקריבו ישראל עולות וזבחים, רק בסיני לבדו ויום הכפורים בשנה השנית, כי כתוב על עבודת אהרן "ויעש פֶּאֶשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מִשֶּׁה" (וי' טז:לד)... כי ישראל עמדו במדבר... כמו שמונה ושלושים שנה ומאין היה להם בכל יום חצי ההין שמן זית, גם כן יין, ואיך יוליכו עמם כמו ארבעה עשר אלף היין? ומאין היה להם שני כבשים בכל יום ותוספת בשבת ובמועדים?

נסכם דברינו: גם ללא מסורות מדרשיות התולדות בנס את הימצאותם של חומרי הגלם במדבר, ניתן להסביר את השגתם בשאלת המצרים, בביזת הים, בהיכרות עם עולם החי והצומח המדברי, ובקשרים כלכליים שנוצרו עם שיירות מסחר שעברו בדרכים הראשיות בסיני.

עורך: פרופ' יוסף עופר עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הדף השבועי יוצא לאור
על ידי הפקולטה למדעי היהדות ולשכת רב הקמפוס

בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
יש לשמור על קדושת העלון

¹¹ שדרת ההר ובמורדות הרי יהודה. ראו בספריהם של י' פליקס (צמחי התנ"ך וחז"ל: א. עצי פרי למיניהם, ירושלים תשנ"ד, עמ' 97, 104) ומ' לבנה (מדרך לצמחי המקרא בארץ ישראל, תל-אביב 1998, עמ' 59).

¹² ראו סקירת חלק מהן אצל מ' הראל, קדמוניות נופי ארץ ישראל, אור-יהודה תשס"ה, עמ' 554–572.

¹² כך היא תפיסת חז"ל לגבי אורך הגלות. ראו בבלי, נדרים לב ע"א ועוד.